

1. Кирова, Н. (2012): Колекция от лампи във фонда на Софийски исторически музей (под печат)

Колекцията от лампи в Музея за История на София се състои понастоящем от 115 екземпляра – 111 глинени, 4 бронзови и два калъпа. Всички глинени лампи са еднофитилни, а при бронзовите едната е двуфитилна. В т. 1 на сб. Сердика-Средец-София (1976 г.) е направен опит да се публикуват натрупаните дотогава 64 броя (Станчева, Григорова 1976, 209-224). В периода от 1976 г. до 1984 г. при разкопки в София са открити още 134, от които 45 са изработени на колело (Станчева, Григорова 1989, 66-73 В: Сердика, т. 2). Въпросните статии са остарели, без типология, каталог и графично представяне на находките, което ги прави на практика неизползваеми. Настоящата статия представлява типология на тези лампи и каталог, като са включени и новопостъпилите материали. Тя е и крачка напред в изучаването на въпроса за местното лампово производство.

2. Kirova, N. (2011): Serdica. B: (съст. Р. Иванов) Корпус на античните и средновековни градове в България. Roman Cities in Bulgaria (на англ. ез., под печат).

Студията е посветена на развитието на Сердика в периода I-VI в., на базата на исторически, археологически, нумизматични и епиграфски данни. Направен е преглед на проучвания в София и литературата за Сердика, като е наблегнато на резултатите от археологически проучвания. Разгледани са всички важни елементи от градоустройството на античния град – крепостната стена, планировка, улична система и инсули, водоснабдяване и канализация, обществена и жилищна архитектура. Представени са промените, които настъпват в Сердика през късноантичния период, свързани и с появата на един напълно нов тип сграда – християнската базилика. Направен е и опит за обобщение на данните за некрополите на града. От хинтерланда на Сердика са представени няколко комплекса от вида *villa rustica*.

3. Кирова, Н. Лампи от Нове (сектор X). В: *Novae*, т. 4, Варшава (под печат).

Лампите, които са предмет на статията, са открити при археологически разкопки от 1985 г. досега. Всички те са непубликувани и принадлежат към разнообразни типове, изработени в калъп или на гърнчарско колело, местно производство и внос. Те могат да се разделят най-общо в две хронологически групи: антични (I – IV в.) и късноантични (IV – VI в.). Първите са 62 на брой (цели или фрагментирани), а вторите – 28. Всички екземпляри са еднофитилни. От глина е изработена и една лампа или по-скоро кандило, което напомня гръцките лампи от предримската епоха, без да намира точни аналогии с тях. Сред ранните материали от яма е и една цяла желязна лампа. От сектор X е известна и една бронзова лампа, датирана през I в. Фитилникът представлява стилизирано човешко изображение с азиатски черти. Освен керамичните лампи от сектор X са известни и стъклени екземпляри, нареждани на висящ канделабър. Полукάνθηλα-та с лампи от стъкло са най-разпространените светила в култовата християнска практика през периода IV-VIII в. Стъклените лампи в сектор X могат да се свържат с функционирането на базиликата.

Прегледът на материала от сектор X показва, че сред находките от периода I – III в. преобладава вносът от западните римски провинции, но са познати и лампи местно производство (предимно такива произвеждани в ателиетата на Бутово), докато сред

късноантичните материали превес има източният внос. През късната античност също са произвеждани лампи в местни ателиета, твърде възможно и в самия Нове.

Статията е придружена от каталог.

4. Kirova, N. (2011): Serdica. In: Encyclopedia of Ancient History (на англ. ез., под печат).

Статията представя в сбит вид основните моменти в историческото развитие на Сердика в периода II-VI в.

5. Кирова, Н. (2010): Медицината в провинциите Долна Мизия и Тракия (I – края на VI в.). Дисертации (гл. редактор Л. Вагалински), т. 3, София 2010.

Монографията представлява дисертационния труд в преработен вариант.

6. Кирова, Н. (2008): Медицински и фармацевтични инструменти и пособия от Тракия и Долна Мизия I – края на III в. In: (съст. Р. Иванов) Археология на българските земи, т. 3, 65-96.

Статията представлява преглед на находките на медицински и фармацевтични инструменти от провинциите Долна Мизия и Тракия. Тук са познати почти всички основни типове медицински пособия, известни и от другите територии на Римската империя. Отличават се две основни групи гробове, свързани с медицинската практика. Към първата принадлежат тези на лекари. В тях се откриват скалпели, пинсети, куки, сонди и други инструменти на общопрактикуващ лекар. Такива са находките от Караново, Дионисопол, Марцианопол, Скутаре, Мъдрец и Драгодан. Втората група гробове са такива на фармацевти. В тях се откриват предимно инструменти от групата на помощните – сонди, шпатули, лъжички, хаванчета, плочи за разтриване на лекарства, везни и други, както и лекарствени средства и съдове за съхранението им. Това са находки от Марцианопол, Одесос, Банско, Филипопол и други.

Като изолирана находка остава тази от Марцианопол. Тя съдържа специализирани инструменти, срещащи се изключително рядко. Върху някои от тях има много богата украса. Находката има сборен характер, инструментите не са произведени като комплект, с изключение на пособията за литотомия. Лекарят, на когото са принадлежали, е бил специалист в различни области на медицината.

Като цяло инструментите от българските земи са стандартни, без сложна декорация. Разнообразието на находки е голямо, което доказва активно практикуване на лекарската професия. Възможно е медицинските инструменти да са предавани също по наследство и за това да не са в такова изобилие в гробовете. Очертава се концентрация на находките в или в близост до големите антични центрове в българските земи – Августа Траяна, Филипопол, Марцианопол, Дионисопол, Одесос, Никополис ад Истум и други. Впечатление прави и разпределението на находките в района на Черноморието. На тези места може да се предположи и едно регулярно медицинско обслужване.

При гробовете на лекари и фармацевти от българските земи се забелязва групирането им по няколко на едно място. Те говорят за практикуване на медицинската професия от принадлежащи на една фамилия. Инвентарът в гробовете показва, че в тях са погребани заможни членове на обществото. Особено впечатление прави находката от Драгодан, където заедно с медицинския набор от инструменти са открити и златни предмети – нагръдник, пръстен, диадема и апликации, както и две сребърни касеролета. Възможно

е тук да е погребан жрец-лечител, принадлежащ към тракийската аристокрация. Това доказва, че в Долна Мизия и Тракия, както и в останалите римски провинции, лекарите са сред най-уважаваните и заможни членове на обществото.

7. Kirova, N. (2010): A Travelling Cosmetic Set from the Roman Period. – Archaeologia Bulgarica 14/3, 2010, 53-58.

Хигиената е неразделна част от живота през античността. Тя включва в себе си не само баните, латрините, водоснабдяването (акведукти, канали) и канализацията, т.е. обществената ѝ проява, но и грижите за личната хигиена. Козметичните инструменти от римската епоха се срещат и поединично, но безспорно най-голям интерес предизвикват несесерите.

В статията е разгледан един козметичен комплект, дълго битувал в научната литература като медицински инструмент – “комбинираният медицински инструмент”, открит в гроб при с. Люблен, Търговишко. В настоящата статия е предложена друга интерпретация, а именно пътен козметичен комплект с шарнирно прикрепени инструменти. Този вид несесери се закачат за кожен ремък или бронзов пръстен, но рядко са сребърни, с ажурна украса и най-вече шарнирно прикрепени. Екземплярът от Люблен може да се датира не по-рано от 218 г. на базата на откритите монети.

8. Шалганов, К., Кирова, Н. (2010): Археологическото наследство на София – проучване, състояние, проблеми и перспективи. 55 години археологически проучвания на територията на столицата от Музея за история на София (Софийският исторически музей) – 1952-2007 г. В: (съст. Л. Стоилова) Културно-историческо наследство на София: проблеми и перспективи. Конференция, по случай 80 години общинска музейна дейност в столицата, 5-7 ноември 2008 г. Сердика-Средец-София, т. 5. София, ИТУС: 2010, 20-45.

Настоящата статия представлява преглед на проведените в периода 1952-2007 г. археологически проучвания на територията на София. Представени са всички обекти, в разкопките на които са взели участие служители на Музея за история на София или проучването е водено от екипи на същия. Настоящата работа е и опит да се продължи и допълни труда на арх. С. Бобчев, публикуван в т. 2 на сборника „Сердика”, която е обобщение на проучванията до 1975 г. Статията обхваща всички застъпени в града периоди – от праисторията до късното средновековие. Археологическите проучвания са представени както хронологично, така и групирани по видове обекти, като е направено и допълнение към библиографията на проучените структури.

9. Кирова, Н., Касабов, Ф. (2010): Археологическото наследство на Сердика-Средец в картините на Й. Обербауер от фонда на СИМ. В: (съст. Л. Стоилова) Културно-историческо наследство на София: проблеми и перспективи. Конференция, по случай 80 години общинска музейна дейност в столицата, 5-7 ноември 2008 г. Сердика-Средец-София, т. 5. София, ИТУС: 2010, 145-151.

Настоящата статия е опит да се види творчеството на Й. Обербауер под един различен ъгъл, особено що се отнася до това свързано с археологически паметници, някои от които отдавна не съществуват на терена. Стилът на художника е съвсем различен от този във Грац. Тук голяма част от картините му представят пейзажи от София на прехода между XIX и XX в. Особен интерес представляват емблематични

археологически и исторически паметници като базилика «Св. София» и Ротондата «Св. Георги».

10. Кирова, Н. (2009): Една статуетка на Фортуна от Нове. В: Сборник в памет на професор В. Велков. София 2009, 340-345.

Статията представлява публикация на бронзова статуетка на Фортуна, открита през 2006 г. в сектор Х (Scamnum tribunorum) на римския военен лагер при Нове. Намерена е в много добро състояние, без повреди, само поставката оригинално слепена с олово е отделена от тяло.

Богинята Фортуна е изобразена права, в амфас. Лицето е много изящно изпълнено, овално, със строго изражение. Зениците са пластично представени чрез релефно кръгче, без обозначаване на ириса. Косата е вълниста, разделена на път по средата, събрана в малък кок на тила и закриваща част от челото и ушите. На главата ѝ е поставена гладка диадема във формата на полумесец, над която се издига многостепенен калатос. Облечена в хитон, дълъг до земята, с ръб в горната част, закопчан по гръцки образец по дължината на ръкава с помощта на копчета. Над хитона от кръста надолу богинята е облечена с късо наметало от рода на химатиона. За разлика от тялото и лицето, които са грижливо изпълнени, лявата ръка е с несъразмерно големи пръсти, много несръчно изработена. В тази ръка богинята държи рог на изобилието.

При липсата на ясни атрибути е много трудно да се каже дали статуетката от Нове представя само богинята Фортуна или е синкретизиран образ на Фортуна-Изида, макар калатосът на главата да насочва към връзка с Изида.

Поради липсата на точни паралели е трудно стилово да датираме статуетката от Нове. Тя е открита в сравнително ясен археологически контекст – под нападдал покрив от III в., което подсказва, че е произведена най-вероятно в края на II в., началото на III в.

11. Кирова, Н. (2009): Санитарно състояние на населението по българските земи през античността и средновековието. В: Сб. История на българската медицина. София, Летера: 2009, 16-28.

Статията разглежда заболяванията, от които са страдали хората през античността и средновековието на базата на исторически, писмени, археологически, епиграфски и антропологични данни. Направен е преглед и на медицинските автори от този период и данните за епидемии. Климатичните, битовите и трудовите условия като предпоставка за заболяванията и хигиената, както и методите на лечение, също са предмет на работата. Обърнато е внимание и на божествата, светците и мъчениците в услуга на медицината, както и местата, където се е практикувало лечението през този период.

12. Кирова, Н. (2008): Антични инструменти и пособия за писане (за връзката професия – грамотност през римската епоха). In: (съст. Е. Генчева) Югоизточна Европа през Античността VI в. пр. Хр. – началото на VII в. сл. Хр. *Studia in honorem Aleksandrae Dimitrova-Milcheva*. София, 2008, 332-343.

В статията са разгледани археологически комплекси – предимно гробни находки, където присъстват инструменти и пособия за писане. По-специално внимание е отделено на тези находки, които ни дават представа не само за грамотността на погребания, но и за неговата професия приживе.

Пособията за писане не винаги са правилно идентифицирани. Те могат да се разделят в две големи групи – а/ такива за писане върху восъчни таблички или върху такива от

олово (стилуси и шпатули за заглаждане на восъка) и б/ такива за писане с мастило върху дървени таблички или пергамент (мастилници, калемни и ножовете за подрязване на калемни, ножици за разрязване на пергамент, пособията за разреждане на мастилото). Към двете групи трябва да се причисли линията за начертване на прави редове.

Тези пособия са свидетелство не само за грамотността на погребания, но и за неговия социален статус, както и за имуществения му ценз. Гробните находки, придружени от инструменти за писане, показват, че през римската епоха грамотността е привилегия на богатите. В част от разгледаните комплекси погребаният е придружен от бойно снаряжение, което означава, че той е изпълнявал военни или военно-административни функции. В други случаи той е не само воин, но и лекар. Понякога имаме податки и за жречески функции. В някои от гробовете на цивилни лекари и фармацевти също откриваме инструменти и пособия за писане.

Находките на инструменти и пособия за писане от римските провинции Долна Мизия и Тракия са свидетелство както за нивото на грамотност сред населението, така и за нивото на романизация в тези провинции.

13. Кирова, Н. (2008): Гробници от западния некропол на Сердика. – Археология, 1-4, 38-45.

При спасително археологическо проучване в края на 2006 г. на ул. Д. Груев № 8 на площ 325 м² са проучени четири гробници, един зидан гроб, седем гробни ями и останки от базилика (обр. 2).

Разкопки на това място са провеждани и преди. През 1915 г. е разкрита източната част на трикорабна базилика, а през 1937 г., при сваляне на нивото за трасирането на улицата, се попада на четири гробници и част от същата базилика.

Четирите гробници са тухлени, имат гробна камера с полуцилиндричен свод с отстъп и правоъгълно преддверие. Всички проучени съоръжения са характерни за периода IV – V в. При предходните проучвания се споменава за четири проучени гробници, като само в две от тях са намерени скелети. Вероятно става въпрос за гробници I и II. Изглежда третата е останала неразкопана, тъй като в нея се откри скелет *in situ*. Споменава се и за друга, която е разрушила северната стена на базиликата, но очевидно става въпрос не за самото гробно съоръжение, а за сега изследвания по-късен коридор към гробница III.

В резултат на проучването през 2006 г. се установиха и зидове от една сграда – западната част на трикорабна базилика от елинистически тип с преддверие. Тя има опростен план, стените ѝ са запазени само в субструкция и са иззидани от големи, речни камъни, споени с пясъклив, жълтеникав хоросан.

Установени са три периода на строителство на обекта. Във втория е построена базиликата, а гробните съоръжения са останали незасегнати под пода ѝ в предверието и в северния кораб. Тя е просъществувала през V в. След като тя престава да съществува (може би в края на V в.) е изградена гробница II, а входът на гробница III е запушен. По това време е добавен и коридорът към гробница III. В по-късен период могат да се датират гробовете в ями, положени върху стените на вече нефункциониращата базилика и върху едно от гробните съоръжения. Проученият обект е част от западния некропол на късноантична Сердика.

14. Кирова, Н. (2008): Късноантична баня в Сердика – съдбата на един археологически паметник на културата. In: Сб. Сердика-Средец-София, т. 4. София, Итус 98: 2008, 17-22.

През 2004 г. във връзка с изкопни работи за ново строителство и появата на архитектурни останки на бул. “Кн. М. Луиза” № 47 е извършено спасително археологическо проучване. Обектът попада на север от северната крепостна стена на античния град, в т.н. “северно разширение” на Сердика. Статията разглежда съдбата на паметника след приключването на археологическите проучвания и възможностите за интегрирането му в градската среда чрез подходящ архитектурен проект за експониране, както и възможностите да се запази автентичния вид на археологическата структура като в същото време да осигури достъп на широката публика до нея.

15. Кирова, Н. (2008): Херми от една римска вила в кв. Филиповци, София. В: Изкуство и контекст. Четвърта младежка научна конференция, 10-11 април 2008 г. София 2008, 242-249.

През 1962-1963 г. Музеят за история на София провежда спасителни археологически разкопки в кв. Филиповци, където е разкрита villa rustica от римската епоха. Акцент на комплекса е една колонада във формата на правилен полукръг с радиус 20 м, разделен на две половини от разположената по средата писцина. В нея, в пласт от вар и пясък, са открити фрагменти от две и една цяла двойна херма с портретни глави, предмет на настоящата статия. И трите са изработени от един и същи материал – едрозърнест, полиран мрамор със сиви нишки. Хермите показват сходни белези при изобразяване на лицето, но и разлики, които водят до шест различни мъжки физиономии. Едната от двете глави при всяка херма е по-голяма от другата и е приведена надолу, а погледът е сведен, докато при другата той е насочен напред. Изражението при всички е сериозно, съсредоточено и дори тъжно. Трите двойки глави продължават надолу в постаменти във формата на обърната, пресечена пирамида без профилиране или украса. Базата отдолу не е запазена или въобще не е имало.

Хермите от Филиповци несъмнено стоят далеч от първоначалните образци, представляващи стълбове с глава на бог Хермес, поставяни край пътищата и известни още от архаичната епоха. Те показват сходства с портрети на имп. Константин Велики, което говори, че трябва да се датират в първата половина на IV в. Най-близки като датировка са екземплярите от вилата при Welschbillig, Германия от втората половина на III-IV век.

В статията е направена и хипотетична реконструкция на парапета около басейна, част от който са били хермите.

16. Кирова, Н. (2007): Античен обект в Трета охранителна зона на ИАР „Сердика-Средец”, ул. „Д. Груев” № 8, София, през 2006 г. – АОР за 2006 г., София, 314-317.

Във връзка с изкопни работи за нов топлопровод и появата на археологически останки на ул. „Д. Груев” № 8 в София, в края на 2006 г. е извършено спасително археологическо проучване. Засечени са четири гробници, един зидан гроб, седем обикновени гробни ями и останки от базилика. Проученият обект представлява част от западния некропол на късноантична Сердика.

17. Kirova, N. (2006): Römische Skalpelle mit Silbereinlagen aus den Provinzen Moesia Inferior und Thrakia. – Archäologisches Korrespondenzblatt 36/4, 537-548.

Характерно за скалпелите в периода I-III в. е дръжката с листовидна форма. В повечето случаи става въпрос за обикновени неукрасени екземпляри. В редки случаи те са богато декорирани. Именно тези със сребърна инкрустация са предмет на статията. В зависимост от декорацията те могат да се разделят на три типа – с фигурални, растителни и геометрични мотиви. От първата група екземпляри от провинциите Долна Мизия и Тракия не са познати. Вторият тип се разделя на три подтипа според това дали са представени лозови ластари, бръшлянови- или палмови листа. Подтиповете показват различни ателиета. От Долна Мизия и Тракия са познати до момента осем екземпляра, принадлежащи към типове 2.1, 2.2 и 3. Тип 2 може да се датира в периода от II до средата на III в, докато тип 3 е засвидетелстван само през III в. Скалпелите с декорация от България са най-вероятно внос от германските провинции.

18. Кирова, Н. (2005): Литотомията през античността и инструментите прилагани за тази операция. In: Втори конгрес по история на медицината, Варна 20-22 октомври 2005 г. – Асклепий 18, 229-233.

Литотомията е хирургическа интервенция, при която се премахва камък, по-специално камък от бъбрека, от жлъчката или от пикочния мехур. През античността тази операция означава единствено премахване на камък от пикочния мехур.

Плиний (NH XXV, 7, 23) определя болестта като най-болезнената между всички останали. От античните автори са известни няколко инструмента използвани с тази цел: λιθοτόμῶν (скалпел), λιθοῦλκός (кука за литотомия), λιθαναβολέυς (повдигач), λιθολάβις (клевещи или пинсета за литотомия). За съжаление авторите, които дават описание на операцията, не описват инструментите, а само ги споменават (Celsus VII. 26. 2; Paulus VI. 60). Именно този вид специализирани медицински пособия са предмет на статията. Най-значителните комплекси, съдържащи такива са от Мала Азия, Италия и Марцианопол. Находките от българските земи могат да се датират през II-III в.

Инструментите за литотомия ни насочват към практиката на лекар-специалист, ето защо те рядко се откриват като гробни находки. Причината за това е преминаването в наследство на такива ценни и скъпи инструменти, а не поставянето им в гробовете.

19. Kessyakova, E., Kirova, N. (2005): Brickwork Double Grave from the Roman Age from the Village of Scutare, Plovdiv District. In: Stephanos Archaeologicos in Honorem Prof. Lyudmili Getov, Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, Suppl. 4, Sofia, 406-419.

През 1977 г. при селскостопански работи в района на с. Скуtare е открито гробно съоръжение, което се състои от два правоъгълни зидани гроба, изградени заедно като семейна гробница. Градежът е изцяло от тухли, споени с хоросан. Покритието е от големи каменни плочи, поставени напречно. В по-големата камера са открити медицински и фармацевтични инструменти – два скалпела, длето за костна хирургия, шпатула от кост, двойна сонда, плоча за разстриване на медикаменти, както и кутии, и съдове за съхранение на медикаменти и инструменти. В едната кутия са открити хапчета с кръгла и елипсовидна форма и с високо съдържание на въглен. В гроба са намерени и четири железни стригили, както и монета на имп. Гета (209-212). Част от медицинските инструменти и съдове могат да се определят като внос от западните

римски провинции. Най-голямо впечатление сред находките от първия гроб правят двата скалпели украсени с геометрични мотиви, изпълнени чрез сребърна инкрустация. Двете погребения са извършени в кратък интервал от време едновременно след друго в края на II – нач. III в.

20. Кирова, Н. (2005): Късноантичната баня в “северното разширение” на Сердика. – Археология, 1-4, 41-54.

Статията разглежда един балнеум, разкрит през 2004 г. северно от укрепената територия на Сердика, в т.н. “северно разширение” на града. Сградата е кръстовидна, с едно централно и четири помещения във всяко рамо на кръста. Изградена е изцяло от тухли и има симетричен план. Останките от тухлени колонки, тубулите и гвоздеите за прикрепване на мраморни плочи свидетелстват за функционирането на подпово и стенно отопление. Хипокаустната инсталация е наземна, а не вкопана, тъй като през античността Сердика има сериозни проблеми с високото ниво на подпочвените води. Субструкцията на сградата е положена върху пласт пясък като своеобразен дренаж.

Помещение № 3 е интерпретирано като басейн, който най-вероятно е част от фригидариума, №№ 4 и 5 функционират като тепидариуми, а № 1 – като помещение за къпане с гореща вода (калдариум). Последната зала е най-близка до помещение № 2, което изпълнява функциите на префурниум. Помещение № 6 може да се приеме като място за потене – судаториум.

Банята е изградена в края на III, началото на IV в. върху останките от по-ранна сграда, която според керамиката може да се датира във втората половина на III в. В следствие префурниумът престава да функционира, каналът между него и помещение № 1 е запушен, а сградата променя предназначението си. Съдейки по керамиката (амфори и глазирана керамика със зелен цвят), тази промяна може да се постави във втората половина на IV, началото на V в. През XVII-XVIII в. на същото място е изградена нова сграда с обществен или частен характер, както показват находките от късносредновековна керамика и фаянс.

21. Кирова, Н., Костова, Й. (2004): Антични находки от района на гр. Вършец. – Годишник на Асоциация “Онгъл” 4, 255-271.

Настоящата статия има за цел да представи някои антични находки от района на гр. Вършец, които понастоящем се намират в Музейната сбирка на града и най-вече да ги въведе в научно обръщение. Статията показва едно виждане на авторите по повод историческото развитие на този район. Тъй като тук не са провеждани систематични разкопки, археологическите сведения са оскъдни. Предложените хипотези само очертават насоката, по която занапред би следвало да се работи.

22. Шалганов, К., М. Иванов, Н. Кирова, Г. Бояджиев (2003). Археологическо проучване на подпововото пространство на базиликата “Света София” в София през 2002 г. – АОР 2002, 98-99.

Статията представлява отчет за разкопките през 2002 г. в подпововото пространство на базиликата «Св. София». С това проучване на практика приключват изследванията под църквата. В резултат на него са разкрити шест гробни съоръжения от различен тип. Те се вместили в хронологическите граници края на II в. до третата четвърт на IV в.